

Мијана Ч. Кубурић Мацура¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ИСКАЗИВАЊЕ КОНЦЕСИВНИХ РЕЛАЦИЈА НА НИВОУ ТЕКСТА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Апстракт: У овом раду говори се о конекторима који, као кохезивни елементи, омогућавају повезивање текста на принципу концесивне везе. Пажња се посвећује, такође, дефинисању концесивног значења у систему адвербијалних значења, историјату питања, улози адверзативних и копулативних конектора у исказивању концесивне везе међу садржајима, као и искључиво семантичким облицима текстуалних концесивних веза, без експлицираних конектора.

Кључне ријечи: *концесивност, текст, конектори.*

1. Увод и историјат питања

Познато је да концесивна релација у мишљењу и језику, па самим тим и значење концесивности у савременом српском језику, представља једну од најкомплекснијих релација које се језиком могу исказати, будући да у њеном формирању учествује неколико других односа – на првом мјесту однос адверзативности, али и односи каузалности и кондиционалности. Концесивна релација, у својој основи, као и каузална и кондиционална, припада категоријалном комплексу каузалности, тј. почива на вези између два фактора који учествују у њеном остваривању, а то су основ и посљедица. Међутим, за разлику од каузалног и кондиционалног, у концесивном контексту у везу су доведени неадекватни узрок и посљедица (или, општије, услов и условљено), тако да се у концесивној релацији појављује посљедица супротна оној коју очекујемо

¹ mijana.kuburic-macura@ff.unibl.org

² Чланак је прихваћен за објављивање у часопису *Словенски дијалози* Универзитета у Пловдиву, Бугарска, у преводу на бугарски језик.

на темељима експлицираног основа. Концесивно значење је, на исти начин, сродно и с кондиционалним, јер језичке јединице које служе за исказивање концесивности, као и оне којима се изражава кондиционалност, представљају неки услов за извршење глаголске радње, али се прави услов и концесивни услов разликују на основу своје адекватности ефекту који производе.

Концесивним релацијама у српском језику и језичким јединицама којима се те релације исказују у србистичкој и сербокроатистичкој литератури посвећивали су се лингвисти који су пажњу усмјеравали тек на неколико феномена везаних за концесивност и синтаксичке експоненте концесивности. Концесивног односа на нивоу текста дотицали су се тек поједини аутори, бавећи се кохерентношћу текста и конекторима уопште. На примјер, Јосип Силић (1984: 109–132) посматра конекторе као „сигнале контекстуалне укључености реченице” и дијели их на граматичке (везници *и, па, а, ни, али, него, но и или*), лексичко-граматичке (конектори-партикуле, конклузивни, интензивни и верификативни конектори), лексичке (репризни, синонимски, деиктички, компаративни, амплификативни, метонимијски, синегдошки, ексклузивни, номинални, експликативни, конфронтативни, деривативни, локални, темпорални, спацијални, концесивни, кондиционални, каузални, финални, модални и квантитативни), стилистичке (лексичкостилистички и граматичкостилистички) и пропозиционалне (међутекстне везе, које представљају неријетко и самосталне реченице).

Мирна Велчић (1987: 24–28) конекторе дијели на: релативне (релативне замјенице, „специјални релативизатори”, већина адвербних релативних замјеница), везничке („прави везници”), приложне (који могу бити једноставни и сложени), фразеологизирани и пропозиционалне конекторе. С друге стране, према семантичком критеријуму, М. Велчић издваја сљедеће врсте конектора: адверзативне, експликативне, конклузивне, каузативне, те адитивне, консекутивне, темпоралне и кондиционалне (1987: 55–108). Говорећи о „конекторима супротности – адверзативима”, ауторка наводи да они упућују на то да су двије елементарне реченице међусобно различите или супротне, и у такве конекторе убраја везничке адверзативе *а, док, али, но, већ, него*, приложне адверзативе *међутим, напротив, пак*, те фразеологизирани адверзативе *с друге стране, за разлику од тога, без обзира на то, друга је ствар што, (сасвим) различито од тога јест да* и др. Ауторка наводи и да се реченице које се повезују адверзативима *али, но, међутим, с једне стране... с друге стране, без обзира на то и друга је ствар што* могу повезати и тзв. конекторима допусности: *иако... ипак (свеједно), успркос томе, унаточ томе* и сл., те да се на тај начин „адверзативност у смислу

издвајања различитог унутар постојећег приближава односу допусности, а избор наведених адверзатива потенцијално се проширује концесивима” (Велчић 1987: 59). Овдје треба напоменути и то како ауторка види семантику адверзатива: „Шта исказујемо адверзативима? Адверзативност можемо довести у везу с неочекиваношћу догађаја или појава. У постојећим различитостима и сличностима под специфичним се околностима догађају изнимке. Оне су у начелу неочекиване ако је ток догађаја у супротности с уобичајеним редослиједом појава. Неочекиване или пак контрастне односе међу чињеницама, појавама или догађајима исказујемо конекторима попут *али*, *но*, *ипак*, *успркос томе* и сл.” (Велчић 1987: 62). Дакле, јасно је да у адверзативне конекторе ауторка укључује и конекторе којима се исказује концесивна релација на нивоу текста.

Слично конекторима приступају и ауторке *Граматице српскохрватског језика за странце* П. Мразовић и З. Вукадиновић, наводећи да су конектори „језички елементи – речи, групе речи, па и цели искази – чија функција се састоји у томе да омогуће међусобно повезивање елемената у тексту, да обезбеде кохерентност текста”, те могу имати три функције: „упућивање на претходни или следећи елеменат, организовање текста или рашчлањивање текста” (1990: 644). За разлику од упућивачких елемената, организатори текста, како наводе ауторке, увијек имају препознатљиво значење, не упућују ни на један елемент у тексту, али омогућавају његову цјеловитост и у већини случајева захтијевају претходни (а не следећи) исказ. По значењу и употреби, оне организаторе текста дијеле на четири основне групе: конекторе супротности (адверзативне), конекторе објашњавања (експликативне), конекторе закључивања (конклузивне) и конекторе узрока (каузалне), али наводе и да, поред ових организатора текста, постоји и читав низ других, који исказе повезују према времену, погодби, посљедици итд. (Мразовић и Вукадиновић 1990: 651). Као конекторе супротности и оне наводе конјункторе *а*, *али*, *док*, *него*, *но* и *већ*, партикуле *међутим*, *напротив*, групе ријечи за разлику од (*тога*), без обзира на (*то*), с једне стране, с друге стране, као и исказе (*сасвим*) различито од тога јесте да, друга је ствар да итд. Такође, оне наводе и следеће: „Ови конектори не изражавају у подједнакој мери супротност међу исказима. Тако нпр. конектори *а*, *док*, *међутим*, *за разлику од (тога)*, (*сасвим*) различито (*од тога*) јесте да потенцирају разлике, подједнако их вреднујући, док остали конектори издвајају различито унутар постојећег као потенцијално допуштање. Конектори *него*, *напротив* и *већ* посебно истичу супротности. Партикула *међутим* појачава разлике, а ублажава супротности” (Мразовић и Вукадиновић 1990: 652).

Из овог прегледа види се да се србистички и сербокроатистички лингвисти досад нису детаљно и систематски посвећивали питању концесивне везе на нивоу текста, тј. питању концесивних конектора као сигнала те везе, већ су само наговјештавали постојање тог специфичног односа и идентификовали неке од концесивних конектора.

2. Концесивни конектори – маркери концесивне релације на нивоу текста

Увезивање текста на принципу концесивних односа у савременом српском језику³ остварује се на различите начине, различитим типовима конектора, и може се рећи да је у уској вези, и значењској и изражајној, с остваривањем адверзативне везе унутар текста.

Условно речено, најједноставнији, али риједак тип концесивне везе међу двјема самосталним реченицама јесте онај који не садржи текстуалне конекторе. То је тип везе који ничим није експлициран, у ком не постоји никакав формални сигнал концесивне кохерентности међу садржајима, али се он уочава на семантичком плану. Из тих разлога веома је тешко идентификовати овакве дијелове текста и у том одређењу постоји много субјективности и произвољности, па овакве случајеве не можемо ни сматрати правим и равноправним типом концесивне везе на текстуалном нивоу. Тако је, нпр., у следећем примјеру:

Нисам те због тога звала. Испада да јесам (Николић, 147).

Наведене реченице као надреченичну цјелину повезује смисао супротстављености садржаја, али и смисао изневјерености очекивања које намеће прва наведена реченица, те лексички оператор концесивне везе – глагол „испасти”. У првој реченици износи се, дакле, јасна констатација „Нисам те због тога звала”, а у другој неочекивана и супротна „посљедица”: „Испада да јесам”. Као текстуални конектори који би експлицирали наведено значење могли би се овдје појавити и адверзативи и концесивни конектори или би веза међу садржајима могла бити исказана парцелисаном концесивном реченицом:

Нисам те због тога звала. Испада да јесам.

→ Нисам те због тога звала. *Али* испада да јесам;

→ Нисам те због тога звала. *Међутим*, испада да јесам;

→ Нисам те због тога звала. *Ипак*, испада да јесам;

→ Нисам те због тога звала. *Али, ипак*, испада да јесам;

→ Нисам те због тога звала. *Мада испада да јесам* и др.

³ Списак извора који чине корпус за ово истраживање приложен је на крају рада.

Могућност сваког од наведених рјешења, која у већој или мањој мјери одступају од адверзативног према концесивном значењу, те субјективност оваквог приступа наводе на закључак да се правом концесивном везом међу садржајима на текстуалном нивоу може сматрати само она веза која садржи јасно експлициране маркере концесивне контекстуалне повезаности.

Веза самосталних реченица на основу концесивног односа међу њима остварује се у српском језику концесивним организаторима текста, конекторима с јасно уочљивим концесивним значењем. Концесивни конектори се у тексту могу јављати самостално, али неријетко и у комбинацији с адверзативним конекторима, на тај начин сужавајући њихово значење.

Концесивно значење на нивоу текста може се исказивати различитим типовима конектора: конекторима-партикулама, конекторима – прилозима и прилошким изразима, који су маркери узрочноконцесивне везе међу садржајима, те низом условноконцесивних конектора.

2.1. Конектори-партикуле

Партикуле као конектори представљају један од основних елемената конституисања текста и њихова улога је на комуникативном плану веома важна. Оне сигнализирају слушаоцу или читаоцу како да одреди аргументативне и ситуацијске односе у тексту, тј. „усмјеравају укључивање информације и тиме дају упуте за даље вредновање и интерпретацију говорникова исказа” (Гловацки Бернарди 1990: 51). Партикуле које се јављају у функцији концесивних конектора можемо, на основу њихове синонимности, раздвојити у двије основне групе: у једну групу ћемо сврстати конекторе *ипак* и *свеједно*, док ћемо, на другој страни, заједно посматрати конекторе *истина* и *додуше*.

2.1.1. Конектори „ипак” и „свеједно”

Конектори *ипак* и *свеједно* јављају се као сигнали концесивне везе међу реченицама или ширим исказима у различитим позицијама и с различитим улогама, што се може уочити из следећих примјера:

Није било дозвољено унети бицикл у тролејбус. Она је то *ипак* повремено чинила (Живковић, 95); У том нараштају, како су старци доцније причали, није било готово никог ко се добро сећао последње велике поплаве. *Ипак* су сви били тих кишних јесењих дана на опрезу (...) (Андрић, 81); По томе смо одмах и закључили да је мртав. *Ипак*, за сваки

случај, Јаков прислони своје мало и заврнуто уво на његове космате груди (Шћепановић, 88); Питање је звучало компликовано. *Ипак*, одговор оног најкрупнијег уследио је брзо (Маројевић, 155); Од нас тројице пријатеља, једино Лав никада није тврдио да ће се убити. *Ипак*, неколико дана после његовог самоубиства, сазнање да је он начео и проредио нашу дружину чинило ми се природним (Маројевић, 81); Забавни садржаји и такозвана лака музика су увек и свуда доминантни и наравно да сам љубоморан због тога. *Али* публика, *ипак*, уме да препозна вредност (Вечерње новости, 35); Сваком је дозвољено да се проводи како хоће, уколико својим проводом не угрожава друге. *Међутим*, *ипак* нам је у том призору „нешто” преврнуло желудац (Илустрована политика, 12); Његови коалициони партнери, либерални демократи, у кампањи су се противили тако брзим променама. *Међутим*, на крају су *ипак* пристали, суочени са реалном претњом кризе државног дуга налик на грчку (НИН, 75); Мелодија је заиста била сетна, али ни на шта није подсећала. *А ипак* ми је била некако позната (Пекић, 148); Старији га заборављају, младеж га се не сећа, странци га не познају. *А ипак*, његова је судбина у тесној вези са капијом (...) (Андрић, 164); (...) како ће се сада, овог пролећа и лета, можда на првом сабору пред црквом појавити која нова девојка, која ће њу својом лепотом бацити већ једном у запећак и учинити је – уседелицом. *Но ипак*, уверена је била да то не може никада бити (Станковић, 36); Како се већ спустила ноћ, није више било много света, тако да су могли да продуже без заустављања. *Но, ипак* су морали да користе звонце (Живковић, 110); Алфаветски принцип писања, по коме једна графема одговара једној фонему, проистекао је из хиљадугодишње еволуције писма. Стога се заслуга за његово откриће не може у целости приписати само једном народу. *Па ипак*, пресудни корак од силабарија ка алфавету аутохтоно је учињен, колико се данас зна, само једном: негде између 18. и 16. века пре нове ере, на територији данашње Сирије или Палестине (Бугарски, 87); Цјевасти систем, који се налази у сваком појединачном нефрону, у просјеку је дугачак око 3 цм и широк само 0,05 мм. *Па ипак*, када би било могуће расплести све тубулусе једног бубрега, њихова дужина би била 30 км (Михајловић, 130); Наравно, ви сада имате сатисфакцију да су деца одрасла и постала зрели, добри људи. *Па ипак*, у вама тиња незадовољство (...) (Базар, 70); Здрава је, као што је била јучер, и свих ових тједана док је лежала и самовала. *Али свеједно* јој се чинило како је чудом преживјела неку ри-

јетку и смртоносну болест (...) (Јерговић, 98); (...) он поверова да неће утећи тим људима нити икада више изаћи из те страшне шуме! *Свеједно*, и даље је бежао осећајући како онај малопређашњи страх расте у њему (...) (Шћебановић, 42); (...) пред сазнањем да се [време] све брже отапа и смањује као комадић леда на врелом дану – минуло учас као последња илузија. *Свеједно*, хтео је бар да израчуна колико му стварног времена још остаје (Шћебановић, 37) и др.

Из наведених примјера видимо да се партикула *ипак*, у корпусу знатно фреквентнија од партикуле *свеједно*, али и најфреквентнија концесивна партикула, може јавити у улози концесивног конектора самостално (као, нпр., у вези: „Није било дозвољено унети бицикл у тролејбус. Она је то *ипак* повремено чинила”). У већем броју случајева, она се појављује уз адверзативни везнички конектор *а*, *али* или *но* (нпр. „Забавни садржаји и такозвана лака музика су увек и свуда доминантни и наравно да сам љубоморан због тога. Али публика, *ипак*, уме да препозна вредност”; „Мелодија је заиста била сетна, али ни на шта није подсећала. А *ипак* ми је била некако позната”; „Како се већ спустила ноћ, није више било много света, тако да су могли да продуже без заустављања. Но, *ипак* су морали да користе звонце”), уз адверзативни конектор – партикулу *међутим* (нпр. „Сваком је дозвољено да се проводи како хоће, уколико својим проводом не угрожава друге. Међутим, *ипак* нам је у том призору „нешто” преврнуло желудац”) и уз копулативни конектор *па* (нпр. „Наравно, ви сада имате сатисфакцију да су деца одрасла и постала зрели, добри људи. Па *ипак*, у вама тиња незадовољство (...”). Дакле, она је једнозначни сигнал концесивне везе међу исказима, али се у великом броју случајева јавља уз неки адверзативни конектор, појачавајући контраст међу супротстављеним радњама и усмјеравајући и сужавајући адверзативно у смјеру концесивног значења. У случајевима када се конектор *ипак* јавља уз саставни конектор *па*, он има функцију модификације значења копулативности у правцу адверзативне семантике као посредничке, указујући на постојање несклада у датом слиједу радњи, да би исходишна семантика овог конекторског споја била доминантно концесивна.

На основу наведених примјера може се закључити и да су ови конектори, у случајевима кад се јављају самостално, позиционо слободни – јављају се или на самом почетку реченице коју уводе или ван иницијалне позиције, али увијек захтијевају претходни садржај с којим успостављају везу. С друге стране, у случајевима кад се комбинују с неким другим, супротним или саставним конектором, таква веза се у највећем броју случајева налази у иницијалној позицији у реченици (регистровани смо само један примјер у ком се партикула

ипак налази у дистантној позицији у односу на иницијално *али*: „Забавни садржаји и такозвана лака музика су увек и свуда доминантни и наравно да сам љубоморан због тога. Али публика, *ипак*, уме да препозна вредност”).

Партикула *свеједно* као сигнал концесивне везе у тексту се такође јавља или самостално (нпр. „(...) он поверова да неће утећи тим људима нити икада више изаћи из те страшне шуме! *Свеједно*, и даље је бежао осећајући како онај малопређашњи страх расте у њему (...))” или уз адверзативни конектор (нпр. „Здрава је, као што је била јучер, и свих ових тједана док је лежала и самовала. Али *свеједно* јој се чинило како је чудом преживјела неку ријетку и смртоносну болест (...))”.

И конектор *ипак* и конектор *свеједно* увијек се укључују у садржај који представља посљедицу која се остварује упркос наведеном неадекватном основу.

2.1.2. Конектори „истина”, „истинабог” и „додуше”

Конектори *истина*, *истинабог* и *додуше* служе као маркери концесивне релације, појављујући се у другом по реду садржају у концесивној релацији. Неки од забиљежених примјера јесу сљедећи:

А да и њега као друге бије, није могао, јер га је и он много волео. *Истина*, то никада није казао (...) (Станковић, 8); Упоредо са овим финансијским недаћама (...) ишле су и породичне бриге и разочарања. *Истина*, једна Цалерова ћерка, Ирена, удала се неочекивано добро (Андрић, 309); [...] *Истина*, више се и не сећа како му је било у том часу (Шћепановић, 17); [...] *Истина*, тада већ нису, и то због оскудице у новцу, трајала дуго та његова путовања (...) (Станковић, 20); На жалост, био нам је опет толико измакао да га је било немогуће стићи до шуме. Помишљали смо, *истина*, да га пуцајући у вис зауставимо (...) (Шћепановић, 30); Мост је остао сада потпуно издвојен и сам. *Истинабог*, и на мосту су се дешавале ствари (...) (Андрић, 160); Али, од тих моралних реакција, које су у њему биле заиста живе и будне, иако не сталне и не увек сигурне, он је стварао стихове којима је недостајало све па да буду поезија. *Истинабог*, у том погрешном схватању га је учвршћивала и мода времена (www.blic.rs, 67); Чим рат између Турске и Србије престаде, свет се умири. *Истина*, то је био привидан мир под којим се крило много бојазни, узбуђених гласова и забринутих сашаптавања (Андрић, 123); Овако употребијен овај глагол могао је имати и императив. *Истина*, ради се о другом значењу (Танасић, 43); Али га је угледао једне ноћи Хамид, онај

сипљиви и вечито пијани или мамурни хамал крвавих очију, и умро је још те ноћи, ту поред зида. *Додуше*, био је пијан до несвести и заноћио је ту на мосту, под ведрим небом, при температури од -15° (Андрић, 9); Ову своју функцију глаголи остварују искључиво на синтаксичком плану језичке организације. (...) Има, *додуше*, и случајева када се функција неког глаголског облика остварује у оквиру ширем од просте реченице (Танасић, 17) и др.

Ови конектори указују на то да је информација што слиједи – а коју они уводе – реализована као својеврсна „препрека” реализовању садржаја претходне реченице, али се његово остварење допушта, уз имплицитну информацију да је тај садржај суштински небитан за крајњи исход. Конектори из ове подгрупе јављају се и у иницијалној позицији у реченици коју уводе у текст и ван те позиције.

2.2. Прилози и прилошки изрази као концесивни конектори

Прилошки изрази који се појављују у функцији концесивних конектора јесу изрази *и поред тога*, *без обзира на то* и *упркос томе*, а једини прилог који се појављује у улози концесивног конектора јесте прилог *опет*.

2.2.1. Прилог „опет” као концесивни конектор

Употреба и функција прилога *опет* у улози концесивног конектора идентична је конекторској употреби концесивних партикула *ипак* и *свеједно* – појављује се у истим позицијама у тексту и има исту функцију сужавања или модификације значења адверзативних и копулативних конектора:

Женске су имале само да се што лепше носе, ките, и да знају што више страних јела да готове, и што теже, заплетеније везове да везу. Али, *опет*, *ипак* да им је једино главно да што више своју лепоту и снагу негују, да су што беље, што страсније (Станковић, 10–11); Таква опасност не постоји, заправо то се не може избећи ни у једном телу које именује Скупштина. Али *опет*, на крају ће се видети резултати (...) (НИН, 25); (...) занијемила је и не даје гласа од себе. А, *опет*, није мртва (Рисојевић, 97); За моје потребе аутономни нервни систем био је сасвим довољан. А *опет*, мислио сам да сам круна еволуције (Басара, 31); Од њеног одеа, простог али новог, јаке футе и дебеле јој кошуље на прсима, запахивао је мирис на лан, конопље и на оне високе планинске траве. А *опет*, баш

испод те њене круте кошуље (...) помањала се и белила као млеком наливена тако нежна и слаба њена снага (Станковић, 147); Али је он био једини човјек у касаби који ми је рекао ријеч саучешћа, некорисну, али сигурно искрену. Па опет, стидим се да кажем, личила је на милостињу сиромаша, и није ни загријала ни ганула (Селимовић, 72) и др.

Конектор *опет* јавља се увијек у вези с адверзативним или саставним конектором (нпр. „Таква опасност не постоји, заправо то се не може избећи ни у једном телу које именује Скупштина. Али опет, на крају ће се видети резултати (...)”; „(...) зајемила је и не даје гласа од себе. А, опет, није мртва”; „Али је он био једини човјек у касаби који ми је рекао ријеч саучешћа, некорисну, али сигурно искрену. Па опет, стидим се да кажем, личила је на милостињу сиромаша, и није ни загријала ни ганула”), а забиљежили смо и случај да се концесивни конектори овог типа комбинују, појављују један уз други, али се у том примјеру ради о очигледно плеонастичком навођењу синонимних елемената: „Женске су имале само да се што лепше носе, ките, и да знају што више страних јела да готове, и што теже, заплетеније везове да везу. Али, опет, ипак да им је једино главно да што више своју лепоту и снагу негују, да су што беље, што страсније.”

2.2.2. Прилошки изрази као концесивни конектори

Бројнији и разноврснији у овој улози, прилошки изрази представљају падежне или приједлошко-падежне конструкције које су функционално-семантички блиске или еквивалентне неком прилогу, и често су, али не увијек, замјењиве неким правим прилозима. Прилошки карактер тих конструкција потврђује се блокираношћу њихових конституената, под којом се подразумева немогућност уметања неког члана између тих конституената или немогућност остварења без навођења обавезног детерминатора у функцији конгруентног атрибута. М. Ковачевић разликује три модела формирања прилошких изрази у савременом српском језику: а) приједлошко-замјенички (на тај начин формирају се, нпр., прилошки изрази *због тога, након тога, осим тога, упркос томе* и сл.), б) приједлошко-именички (тако настају изрази попут *у међувремену, у потпуности, на миру, под морање* и сл.) и в) падежни и приједлошко-падежни модел с обавезним детерминатором (*на овоме мјесту, у том времену, до те мјере, на тај начин, из тог разлога* и сл.) (2007: 14).

Прилошки изрази који служе као концесивни конектори настају као продукти првог наведеног начина формирања прилошких изрази – уједињењем

једнозначног приједлога или приједлошког израза с одговарајућим падежним обликом показне замјенице (најчешће замјенице *то*), с тим да између њих није могуће уметати ниједну другу лексему осим квантификатора *све*. Овакви се прилошки изрази називају замјеничким прилошким изразима (Ковачевић 2007: 14–15).

Концесивни замјенички прилошки изрази настали су, попут оних с екцептивним, експективним, финалним или значењем контрастности, због тога што језик није развио замјеничке прилоге за исказивање тог значења, тј. из потребе „попуњавања празног места у семантичкој парадигми заменичких прилога” (Пипер 1988: 10).

Замјенички прилошки изрази који служе као концесивни конектори у савременом српском језику јесу *и поред тога*, *без обзира на то* и *упркос томе* (демонстративну замјеницу *то* у саставу ових конектора наводимо овдје само илустративно, јер се неријетко у тој позицији јавља и замјеница *ово*):

При влади Холандије постоји већи број сталних и повремених тела која се баве само аграром. *И поред тога*, о свим битним потезима који се тичу аграра влада директно разговара са представницима Уније произвођача (НИН, 38); [...] *И поред свега тога* она у расподели свога времена налази свакодневно бар по један сат за Алибега Пашића (Андрић, 212); Његови конвоји цистерни са нафтом пробијали су границе и баријере међу непријатељским странама (...) *Но и поред тога* Деспоту се чинило да је Мики у ствари само наставио да се игра својих дечачких ратова са момцима из другог краја (...) (Капор, 14); *Но и поред свега овога*, чињеница је да су искључиво усмене заједнице махом мале, управо као што је и комуникацијски добачај људског гласа ограничен (Бугарски, 158); [...] *Али ипак, поред свега тога*, изгледало је да се отимљу око ње највише ради њега, оца јој (...) (Станковић, 29); Човјек мора много да зна и да доживи да би био потпун, кажу мудраци. *Али без обзира на све то*, човјек се рађа са коначним предиспозицијама, и ту се не може превише учинити (Рисојевић, 128); Тако је дубровачки Сефард Самуел Коен остао оно што је. *Али без обзира на то*, гласине нису стале када је он устукнуо (Павић, 216); Додо и Деде су се сјајно слагали и то од првог дана када га је Кики довела на упознавање. [...] *Упркос свему томе*, није отишао на погреб рекавши да ће отићи само једном на гробље и то на сопствену сахрану (Куић, 212); [...] Али мој отац је, *упркос томе*, писао свој имагинарни ред вожње (...) (Киш, 34); Стари Грци дивили су се древности и трајности фараонског Египта исто као што су ценили

богатство и величину Персијског царства. *Упркос томе*, никада се нису потрудили да у сопственој земљи направе нешто томе слично (...) (Време, 64); Иако је Јагодић још на прозивци демантовао наводе медија да Станчески одлази из Борца, на шта се Станчески потврдно насмејао, ипак се није појавио у петак на тренингу. Јагодић, *упркос томе*, и даље наводи да је у питању неспоразум (Вечерње новости, 32); Изгледа сасвим јасно да родитељска љубав и топлина, као и недостатак те љубави, имају снагу да обликују људско понашање на свим меридијанима. *Упркос томе* нека деца као да су способнија од других да успешно избегну или савладају у одређеном степену штетне ефекте родитељског одбацивања или емотивног повређивања (Кубурић, 28); Иако је калцијум-пентотенат официналан у многим фармакопејама (...), опћенито се сматра да правих индикација за његову пероралну примјену нема. *Унаточ томе*, даје се при повећаном тјелесном метаболизму (...) (Којовић, 130); (...) та дилема (...) трајала је све до избора нове владе РС, 18. јануара 1998. године. *Ипак*, *упркос томе*, питање је јесу ли таквим избором (...) ријешене све дилеме и напетости међу социјалистима (...) (Наградић, 154) и др.

Конектори *и поред тога* и *без обзира на то* представљају замјеничке прилошке изразе који су настали уједињењем једнозначних концесивних приједлошких израза *без обзира на* и *и поред* и одговарајућих демонстративних замјеница, док је конектор *упркос томе* (у варијантама *успркос томе*, *унаточ томе*) настао спајањем једнозначног концесивног прилога *упркос* и демонстративне замјенице. Помоћу замјеничког елемента у њиховом саставу остварује се анафорска веза с претходним садржајем и супституисање антецедента, који се поставља у позицију околности која отежава, али не спречава остваривање глаголске радње.

Како видимо из наведених примјера, у немалом броју забиљежена је и појава уметања квантификатора *све* између приједлога/ приједлошког изразица и замјенице у саставу конектора (нпр. „Додо и Деде су се сјајно слагали и то од првог дана када га је Кики довела на упознавање. [...] *Упркос свему томе*, није отишао на погреб рекавши да ће отићи само једном на гробље и то на сопствену сахрану”). Квантификатор *све* има функцију да укаже на укупност свих наведених околности што отежавају реализацију садржаја који овакав конектор уводи у текст.

Својом фреквентношћу пажњу привлаче и примјери у којима се конектор овог типа јавља уз адверзативни везнички конектор, нпр. *но* или *али*, као у примјерима: „Његови конвоји цистерни са нафтом пробијали су границе и

бариијере међу непријатељским странама (...) *Но и поред тога* Деспоту се чинило да је Мики у ствари само наставио да се игра својих дечачких ратова са момцима из другог краја (...)” или „Тако је дубровачки Сефард Самуел Коен остао оно што је. *Али без обзира на то*, гласине нису стале када је он устукнуо”. Такође, неријетко се ови конектори јављају и у комбинацији с концесивним конектором *ипак* (нпр. „(...) та дилема (...) трајала је све до избора нове владе РС, 18. јануара 1998. године. *Ипак, упркос томе*, питање је јесу ли таквим избором (...) ријешене све дилеме и напетости међу социјалистима (...)”) или комбинацијом адверзативног и концесивног конектора *али ипак* (нпр. „[...] *Али ипак, поред свега тога*, изгледало је да се отимљу око ње највише ради њега, оца јој (...)”). Уз адверзативне везничке конекторе, ови конектори служе као верификатори концесивне релације у тексту, док се у посљедњем наведеном случају ради о плеонастичкој употреби, тј. непотребном нагомилавању конектора с истим значењем, које је и стилски и граматички дискусабилно.

2.3. Условноконцесивни конектори

Условноконцесивним конекторима назвали смо конекторе који представљају маркере условноконцесивне релације међу јединицама текста – реченицама. То су конектори *(било) како било/ како год било/ како год* и *било како му драго/ како ти драго*, као и конектор *како год се узело* (потврђен само код једног аутора), које смо забиљежили у сљедећим случајевима:

[...] *Било како било*, Даниел Атијас се бранио (...) (Албахари, 21); [...] *Било како било*, Даниел Атијас је застао испред те застакљене полице (...) (Албахари, 29); [...] *Било како било*, два или три дана која су ме још делила од тренутка одласка Даниела Атијаса деловала су (...) крајње недовољна за све оно што сам имао на уму (...) (Албахари, 155); [...] *Било како било*, они су претходни дан (...) провели у непрекидном приближавању (...) (Албахари, 62); Да ли је Даниел Атијас говорио о љубави или о оданости? И да ли између њих постоји нека разлика? *Било како било*, знао сам да од тог часа постоји нешто у чему могу да потражим утеху (...) (Албахари, 94); [...] *Било како било*, када сам тада помислио на литицу и пад, нисам уопште помислио на стварну литицу и стварни пад (...) (Албахари, 158); [...] *Било како било*, после скоро годину дана, видећи да у Италији никако не може да преживи (...) Павле-Пио одлучи (...) да сав тај новац потроши за пароброд (Куић, 67–68); [...] *Било како било*, без вас никад не бих добио посао шефа рецепције у ексклузивном

хотелу (Куић, 136); [...] *Било како му драго*, у тој полемици Атех је учествовала с великим жаром (...) (Павић, 120); [...] *Како било*, Милићу је с толиким језицима, таквим педигреом и таквом биографијом било скоро гарантовано да ће успети у било којој професији (Време, 66); [...] *Како било*, тек први фестивалски дани протекли су у знаку, углавном претенциозних, америчких филмова (Слободна Босна, 60); [...] *Како ти драго*, ја их не жалим (Ђопић, 221); [...] *Како год било*, није му могла рећи колико се брине за дијете које није ни родила (Јерговић, 134); [...] *Како год*, Стогоф се током деведесетих прочуо као брилијантан новинар (...) (Време, 52); [...] *Како год*, тек на том малом узораном парчету земље некаква драма се одиграла (...) (Илустрована политика, 14); [...] *Но, како год се узело*, Мала ноћна музика је једно тамно чудо (Живановић, 7); [...] *Како год се узело*, ради се о Истом (...) (Живановић, 114); [...] *Но, како год се узело*, стално увећавање броја одговора не приближава нас циљу, па чак нити самом питању (Живановић, 42); [...] *Како год се узело*, један овакав третман божанског треба имати у виду (...) (Живановић, 88) и др.⁴

Обиљежене језичке јединице имају способност да анафорски указују на претходно наведене информације о којима постоји мањи или већи степен сазнања да ли су се заиста реализовале и које представљају факторе који ометају реализацију ситуације што слиједи, па се може рећи и да оне представљају једини маркер условноконцесивне везе на нивоу текста. Оне истовремено у текст уносе информацију о потпуној ирелевантности претходеће ситуације (или више њих), која је наведена као „ометајућа” ситуација за реализацију наредног садржаја.

Структурно посматрано, наведени конектори своју концесивну, и то условноконцесивну, вриједност дугују замјеничким прилозима општег типа (*било како*, *како год*, који се комбинују с формом крњег перфекта). Њихова улога у исказивању концесивних смисаоних односа није новост на овом плану језичке организације – они се јављају као везничка средства парцијалноконцесивних клауза, које су по значењу сличне оваквим текстуалним везама.

У највећем броју случајева конектори овог типа јављају се самостално, а у два забиљежена примјера, и то једино конектор *како год се узело*, специфичан за

⁴ Дијелове текста који претходе наведеним реченицама, у највећем броју случајева, нисмо наводили јер је ријеч о једном ширем контексту са којим се концесивни однос успоставља, па се навођењем једне или неколико претходних реченица не би добила комплетна слика текста о којем је ријеч. Дакле, можемо рећи да наведени концесивни конектори анафорски упућују на шири контекст који обухвата низ ситуација што представљају дио концесивне релације.

израз само једног аутора, јавља се уз адверзативни конектор *но*, преобликујући његову адверзативну семантику и додајући му концесивни смисао.

3. ЗАКЉУЧАК

Из наведеног прегледа, тј. систематизације и анализе изражајних средстава концесивних веза на текстуалном нивоу, можемо извести неколико закључака, које ћемо навести у наставку.

а) Иако можемо говорити о концесивном карактеру текстуалне везе на искључиво семантичком плану, без експлицираних конекторских јединица, у таквим случајевима постоји велика доза интерпретативне субјективности и произвољности, те их не можемо сматрати правим примјерима концесивне везе на нивоу текста. О правим концесивним везама на нивоу текста говоримо само када се оне исказују сигналама те везе – концесивним конекторима.

б) Као концесивни конектори у српском језику јављају се партикуле *ипак*, *свеједно*, *истина* (и варијанта *истинабог*) и *додуше*, прилог *опет*, прилошки изрази *упркос томе*, *без обзира на то* и *и поред тога*, којима се остварује узрочноконцесивна веза у тексту, те условноконцесивни конектори. Сврстани у групе на основу граматичког критеријума, они ипак показују одређене семантичке, позиционе и дистрибуционе особености.

в) Конектори *ипак* и *свеједно* увијек се укључују у садржај који представља посљедицу што се остварује упркос наведеном неадекватном основу. Унутар тог синтаксички надређеног садржаја позиционо су слободни. У највећем броју случајева јављају се уз одређени адверзативни конектор, придодајући му концесивну семантику, или пак уз копулативни конектор, модификујући његово значење у правцу адверзативног значења с доминантно концесивним примјесам. *Ипак* је, поред тога што је на свим нивоима језичке организације најфреквентнија концесивна партикула, такође и најфреквентнији концесивни текстуални конектор.

г) Конектори *истина* и *додуше* носе информацију да је садржај који они уводе реализован као својеврсна „препрека” претходном садржају, али се његово остварење допушта, уз имплицитну информацију да је тај садржај суштински небитан за крајњи исход. Такође су позиционо слободни (унутар реченице с концесивном семантиком), а у посматраном корпусу нисмо забиљежили ни један примјер гдје се јављају уз адверзативне конекторе.

д) Прилошки изрази који се појављују у функцији концесивних конектора јесу замјенички прилошки изрази *и поред тога*, *без обзира на то* и *упркос*

томе, а једини прилог који се појављује у улози концесивног конектора јесте прилог *опет*. Приједлог *упркос* и приједлошки изрази *и поред* и *без обзира* на овом нивоу језичке организације (поред синтагматског и нивоа зависносложене реченице) показују своју изузетну продуктивност, учествујући у стварању врло фреквентног модела концесивних текстуалних конектора.

ђ) Условноконцесивни конектори заступљени су у језику низом модела (*било како било, како било, како год било, како год, било како му драго, како ти драго, како год се узело*). Специфичност ових конектора огледа се у томе што они, међу оваквим везивним средствима на нивоу текста, једини увезују садржаје по принципу условноконцесивне везе, те указују на ирелевантност свих претходно наведених околности које прате реализацију датог садржаја.

Извори:

1. Албахари, Давид (2001), *Светски путник*, Београд: Стубови културе.
2. Андрић, Иво (1985), *На Дрини ћуприја*, Београд: БИГЗ.
3. Базар, бр. 1191, 8.4.2011.
4. Басара, Светислав (2000), *Краткодњевица*, Бања Лука: Глас српски.
5. Бугарски, Ранко (1997), *Писмо*, Београд: Чигоја штампа – XX век.
6. Вечерње новости, 17.1.2011.
7. Време, бр. 1047, 27.1.2011.
8. Живановић, Миодраг (2009), *Eine Kleine Nachtmusik*, Бања Лука: Литера.
9. Живковић, Зоран (2006), *Мост*, Београд: Лагуна.
10. Илустрована политика, бр. 2693, 24.8.2010.
11. Јерговић, Миљенко (2007), *Ruta Tannenbaum*, Сарајево: Дани.
12. Капор, Момо (1995), *Последњи лет за Сарајево*, Београд: БИГЗ.
13. Киш, Данило (2004), *Башта, пепео*, Подгорица: Вијести.
14. Којовић, Владимир (1986), *Фармакотерапија у офталмологији*, Сарајево: Свјетлост.
15. Кубурић, Зорица (1999), *Породица и психичко здравље деце*, Београд: Чигоја штампа.
16. Куић, Гордана (2009), *Преостале приче*, Београд: Алнари.
17. Маројевић, Игор (2006), *Медитерани*, Београд: Лагуна.
18. Михајловић, Бранислав (2005), *Здравље почиње данас*, Београд: No limits book.
19. Наградић, Слободан (1998), *Опструкција демократије*, Београд: Чигоја штампа.
20. Николић, Данило (2004), *Краљица забаве*, Београд: Политика – Народна књига.
21. НИН, бр. 3113, 26.8.2010.
22. Павић, Милорад (1988), *Хазарски речник*, Београд: Просвета.
23. Пекић, Борислав (2004), *Нови Јерусалим*, Београд: Политика – Народна књига.

24. Рисојевић, Ранко (2003), *Фрагменти*, Бања Лука – Београд: Бесједа – Арс Либри.
25. Селимовић, Меша (1968), *Дервиш и смрт*, Сарајево: Свјетлост.
26. Слободна Босна, бр. 721, 9.9.2010.
27. Станковић, Борисав (2004), *Нечиста крв*, Београд: Политика – Народна књига.
28. Танасић, Срето (2005), *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.
29. Ђопић, Бранко (1975), *Глуви барут*, Београд – Сарајево: Просвета, Свјетлост, „Веселин Маслеша”.
30. Шћепановић Бранимир (1990), *Уста пуна земље*, Београд: БИГЗ.
31. www.blic.rs (приступљено 21.2.2013).

Литература:

1. Ајановић, Мустафа (1953), „Независно” сложене реченице и однос простих реченица у њима, Наш језик, књ. V, св. 3–4, Београд, 134–147.
2. Ајановић, Мустафа (1954а), „Независно” сложене реченице и однос простих реченица у њима, Наш језик, књ. V, св. 5–6, Београд, 206–221.
3. Ајановић, Мустафа (1954б), „Независно” сложене реченице и однос простих реченица у њима, Наш језик, књ. V, св. 7–8, Београд, 278–291.
4. Велчић, Мирна (1987), *Увод у лингвистику текста*, Загреб: Школска књига.
5. Гловацки Бернади, Зрињка (1990), *О тексту*, Загреб: Школска књига.
6. Губерина, Петар (1952), *Повезаност језичних елемената*, Загреб: Матица хрватска.
7. Звекић Душановић, Душанка (2007), „О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, L/1–2, 271–279.
8. Ковачевић, Милош (2002), „Концесивност као посљедица негације каузалне везе”, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Филозофски факултет, 141–152.
9. Ковачевић, Милош (2007), *Србистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ.
10. Кубурић Мацура, Мијана (2014), *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, Бања Лука: Филолошки факултет.
11. Мразовић, Павица и Зора Вукадиновић (1990), *Граматика српског језика за странце*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
12. Пипер, Предраг (1988), *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 8, Београд: Институт за српскохрватски језик.
13. Пипер, Предраг и др. (2005), *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

14. Прањковић, Иво (2001), *Друга хрватска складња, Синтактичке расправе*, Загреб: Хрватска свеучилишна наклада.
15. Rudolph, Elisabeth (1996), *Contrast: adversative and concessive relations and their expressions in English, German, Spanish, Portuguese on sentence and text level*, Berlin: De Gruyter.
16. Силић, Јосип (1984), *Од реченице до текста*, Загреб: Либер.

EXPRESSING CONCESSIVE RELATIONS AT TEXT LEVEL IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper deals with connectors which, as cohesive elements, facilitate linking parts of a text following the principle of concessive connections. As for the Serbian language, the following can serve as concessive connectors: the particles of *ipak*, *svejedno*, *istina* (and variation of *istinabog*), and *doduše*, the adverb of *opet*, the adverbial expressions of *uprkos tome*, *bez obzira na to*, and *pored toga*, through which causal-concessive connections are realised, as well as conditional-concessive connectors. In addition, attention is paid to defining concessive meaning within the system of adverbial meaning, to history of the issue, to the role of adversative and copulative connectors in expressing concessive connections among different contents, as well as to exclusively semantic forms of textual concessive connections, with no connectors explicated.